

UDK 94: 929 Arnautović, Š. (497.6) "1917"

930.25 (497.6)

Izvorni naučni rad

MEMORANDUM ŠERIFA ARNAUTOVIĆA CARU KARLU 1917. GODINE

Adnan Jahić i Edi Bokun

Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet, Tuzla, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U ovom prilogu autori donose integralni tekst prijepisa Memoranduma kojeg je istaknuti bosanskohercegovački političar Šerif Arnautović predao caru Karlu prilikom audijencije u Beču 17. augusta 1917. godine. Prijepis, na bosanskom jeziku, objavio je Arnautović kao separat u vlastitoj nakladi. Većina historičara nije ga koristila u svojim radovima posvećenim političkim kretanjima u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata, što je, zajedno sa nedovoljnom istraženošću muslimanske komponente bosanskohercegovačke političke scene za vrijeme austrougarske vladavine, dovelo do određenih faktografskih grešaka i neutemeljenih ocjena o Arnautovićevim političkim stajalištima u procesima rješavanja jugoslavenskog pitanja posljednje dvije ratne godine.

Ključne riječi: Memorandum, Šerif Arnautović, Habsburška monarhija, Prvi svjetski rat, jugoslavensko pitanje

Abstract: In this paper the authors bring the integral text of the transcript of the Memorandum delivered to the Austrian Emperor Karl by a prominent Bosnian politician Šerif Arnautović during the audience in Vienna on 17 August 1917. The transcript, in the Bosnian language, was published by Arnautović himself as a separate during the war. Most historians did not use it in their works on political developments in Bosnia and Herzegovina during the First World War, which, together with insufficient research of the Muslim component of the Bosnian political scene during the Austro-Hun-

garian rule, led to certain factual errors and unsubstantiated assessment of Arnautović's political views in the process of resolving the Yugoslav issue during the last two years of the war.

Keywords: *Memorandum, Šerif Arnautović, The Habsburg Monarchy, First World War, the Yugoslav issue*

Uvod

U Prvom svjetskom ratu Bosna i Hercegovina je ponovo dospjela u središte pažnje južnoslavenskih i evropskih političkih i diplomatskih krugova, koji su, u sklopu napora na preuređenju Austro-Ugarske monarhije, rješavanju jugoslavenskog pitanja, eventualnih teritorijalnih kompenzacija Srbiji za ratovanje na strani Antante i drugih inicijativa, zagovarali različite koncepcije državno-pravnog položaja i nacionalno-političkog razvoja Bosne i Hercegovine nakon rata. Političke aktivnosti u tom pravcu posebno su bile intenzivirane u posljednje dvije ratne godine. Tokom 1917. godine došlo je do oživljavanja političkog i parlamentarnog života u pojedinim zemljama Habsburške monarhije, usljed dugog rata, opće iscrpljenosti širokih slojeva stanovništva te straha od revolucionarnog vrenja po ruskom primjeru. U Carevinskom vijeću u Beču predsjednik Jugoslavenskog kluba dr. Anton Korošec pročitao je 30. maja 1917. godine deklaraciju koja je temeljem "narodnog načela i hrvatskoga državnog prava" predviđala ujedinjenje svih zemalja u Austro-Ugarskoj gdje žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno, slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo "pod žezlom habsburško-lorenske dinastije". Majska deklaracija Jugoslavenskog kluba potaknula je političke ličnosti i vjerske krugove u Bosni i Hercegovini na rad u jugoslavenskom pravcu, ali i u prilog "hrvatskog rješenja" jugoslavenskog pitanja kojeg su zagovarali sarajevski nadbiskup dr. Josip Stadler i njegovo glasilo *Hrvatski dnevnik*.¹

¹*Hrvatski dnevnik* je prvobitno pozitivno pisao o Majskoj deklaraciji, ali se kasnije preusmjerio ka opciji stvaranja hrvatske države u sklopu trijalistički preuređene Habsburške monarhije. Nakon što su dr. Ivo Pilar i Josip pl. Vančaš, u ime nadbiskupa Stadlera, sredinom augusta 1917. bili u audijenciji kod austrougarskog vladara cara Karla, Vančaš je objasnio novinaru *Hrvatskog dnevnika* da su on i Pilar pred carem govorili ne samo o narodnoj, nego i državnoj potrebi sjedinjenja svih jugoslavenskih zemalja u Monarhiji na temelju hrvatskog državnog prava, jer je to istaknuto i pravilima Hrvatske katoličke udruge i sadržajem deklaracije Jugoslavenskog kluba od 30. 5. 1917. godine. Ipak, dodao je, kada su im predstavljene razne poteškoće koje stoje na putu ostvarenja navedenog zahtjeva, "svedosmo hrvatske želje i zahtjeve na minimum: da se u prvom redu sjedine barem Bosna i Hercegovina s Hrvatskom.

Bošnjački politički krugovi na čelu sa Šerifom Arnautovićem, prvakom Ujedinjene muslimanske organizacije (UMO), odbili su spomenutu deklaraciju i stvaranje jugoslavenske države, zalažući se za zaseban politički život Bosne i Hercegovine kao autonomne pokrajine u sastavu Austro-Ugarske monarhije. Nasuprot Arnautoviću i njegovim pristašama stajala je jugoslavenski raspoložena bošnjačka muslimanska omladina, studenti te ličnosti iz javnog i političkog života koji su odbijali muslimanski političko-nacionalni partikularizam i insistirali na ujedinjenju svih Jugoslavena unutar Habsburške monarhije. Njihovim stavovima priključio se i reis-ul-ulema Mehmed Džemaludin ef. Čaušević, koji je, kako je rat odmicao, sve više bio nezadovoljan apsolutističkom upravom zemaljskog poglavara Stjepana Sarkotića i ukupnim odnosom Monarhije prema Bosni i Hercegovini i njenom stanovništvu.

Arnautović nije želio stupiti u kontakt sa Korošcem i njegovim bosanskim pristašama u pogledu jugoslavenske ideje, koju je smatrao štetnom po dugoročne interese muslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini. Zajedno sa dr. Safvet-begom Bašagićem, bivšim predsjednikom Bosanskohercegovačkog sabora, Arnautović je otputovao u Beč, gdje ih je 9. augusta 1917. primio zajednički ministar finansija István Burián. Tim povodom ministar Burián je kratko zabilježio u svom dnevniku: "Bašagić i Šerif Arnautović kod mene. – Oni, takođe, žele sazivanje Sabora, ali im ne treba jugoslovenska država. – Žele obligatorno otkupljivanje kmetova."² Burián im je rekao da postoje izvjesne pravno-tehničke poteškoće u pogledu sazivanja Sabora, ali da se nada da će se moći pronaći načina za ostvarenje želja svih konfesija.³ Osam dana kasnije Bašagić i Arnautović su bili u audijenciji kod cara Karla, prilikom koje je Arnautović predao caru pođuži Memorandum koji je sadržavao Arnautovićeve poglede na položaj Bosne i Hercegovine u kontekstu prijedloga za preuređenje Monarhije, kao i na druga pitanja iz bosanskohercegovačkog političko-društvenog i ekonomsko-socijalnog života. Nakon audijencije Bašagić i Arnautović su produžili za Budimpeštu kako bi obavili razgovore sa predstavnicima ugar-

Slavonijom i Dalmacijom u jedinstveno državnoopravno tijelo" unutar Monarhije. Vidjeti: Razgovor s g. J. pl. Vančašem., *Hrvatski dnevnik*, XII; br. 195, Sarajevo, 31. VIII 1917, 1. Također pogledati: Zlatko Matijević, *Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.-1918. godine)*. u: *Spomenica Ljube Bobana 1933. – 1994.* (ur. Ivo Goldstein, Mira Kolar-Dimitrijević, Marijan Maticka), Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996, 247-249.

² Luka Đaković, Bilješke uz 'Dnevnik iz svjetskog rata' Istvana Buriána 1. januara 1917 – 1. januara 1919. Sarajevo: *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Društvo arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, 1976–77: br. XVI–XVII, 236.

³ Eine bosnische Landtagssession?, *Reichspost*, Morgenblatt, XXIV; br. 371, Wien, 12. VIII 1917, 5.

ske vlade i ličnostima ugarskog javnog života i informirali ih "o stanju stvari u Bosni i Hercegovini".⁴

Sušтина Arnautovićeovog Memoranduma odnosila se na tri glavna pitanja: državno-pravno, agrarno i saborsko, predstavljajući širu elaboraciju stavova koji su bili izneseni u razgovoru sa ministrom Buriánom. Memorandum je bio praćen obavijestima iz prošlosti Bosne i Hercegovine, prilagođenim, dakako, političkim ciljevima njegovog autora, analizom stanja Bošnjaka muslimana u ratnim godinama te poslovičnom kritikom i lamentirajućim tonovima usljed njihovog zapostavljanja od strane austrougarskih vlasti, čime je Arnautović demonstrirao imidž vođe koji se stara za narodne potrebe, a što je produbljavalo osjećaj indignacije i odbojnosti prema njemu kod zemaljskog poglavara Sarkotića. Arnautović se, u ime bosanskohercegovačkih muslimana, odlučno ogradio od ideje jugoslavenskog ujedinjenja i zamolio cara i kralja da se Bosni i Hercegovini osigura autonomija u sastavu Dvojne monarhije. Predložio je rješenje agrarnog pitanja na način što bi zemljoposjednici odustali od jednog dijela svog vlasništva na kmetskim selištima te se odijelili od kmetova, uz podršku države koja bi pomogla "jednim dijelom svojih domena, kao što i sa jeftinijim zajmovima". Potrebu sazivanja Bosanskohercegovačkog sabora doveo je u vezu sa lošim ekonomskim i društvenim stanjem u pokrajini, kojem je doprinio postojeći administrativni režim, naročito ljudi koji su zaokupljeni ličnim probicima i "koji državu i društvo nastoje da oštete". Svoje zahtjeve je temeljio na tvrdnji da je nepotrebno posebno dokazivati privrženost i vjernost bosanskohercegovačkih muslimana pred previšnjim prijestoljem, jer su činjenice o njima "u ovim trogodišnjim ratovima za vladara i domovinu toliko puta krvlju napisane, a junaštvom podcrtane".⁵

Memorandum je skrenuo pažnju južnoslavenskih političkih krugova na njegovog autora, koji se otvoreno, bez kalkulacija, izjasnio protiv priključenja Bosne i Hercegovine jugoslavenskoj državi unutar Habsburške monarhije. Nakon izvjesnog vremena Arnautović se dodatno udaljio od južnoslavenskih državotvornih stremljenja zagovarajući stanovište da bi Bosna i Hercegovina, ako nije moguć njen autonomni položaj unutar Austro-Ugarske, trebala biti priključena Ugarskoj, sa osiguranom autonomijom, što je obrazlagao posebnim i specifičnim odnosima u pokrajini potrebom da se spriječi majorizacija nad muslimanima. Ovakvim pristupima Arnau-

⁴ Die Vertreter der bosnisch-herzegowinischen Muselmanen in Budapest, *Pester Lloyd*, LXIV; br. 208, Budapest, 21. VIII 1917, 8.

⁵ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB), Sarajevo, Zbirka rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku (dalje: ZRDA), sign. A-838/B. *Prepis Memoranduma kojeg je vakufski direktor Šerif ef. ARNAUTOVIĆ predao u vlastite ruke Njegovu Veličanstvu caru i kralju Karlu prigodom Previšnje audijencije, dne 17. augusta 1917*, Vlastita naklada, Bosanska pošta, Sarajevo, 2656-17.

tović je dao prostora političkoj akciji njegovih kritičara i samovoljno se izolirao od kretanja u pravcu stvaranja prve jugoslavenske države.

Historiografija o Arnautoviću

U historijskoj literaturi i publicistici druge polovine XX stoljeća navodi o Arnautovićevom političkom djelovanju u Prvom svjetskom ratu bili su u znaku njegovog stava u prilog pripajanja Bosne i Hercegovine Ugarskoj, dok je u drugom planu ostala evolucija u njegovim javnim stavovima i njegovo prvobitno i na programu UMO zasnovano pristajanje uz autonomiju Bosne i Hercegovine u sastavu Austro-Ugarske, u kakvom god državno-pravnom sklopu bila Habsburška monarhija. Čini se da je glavnu ulogu u promoviranju ovakvog uvida imao historičar Hamdija Kapidžić, koji je u svom radu o jugoslavenskom pitanju iz 1957. godine pogrešno naveo da je Šerif Arnautović još u svom Memorandumu od 17. augusta 1917. zagovarao da se Bosna i Hercegovina pripoji Ugarskoj: "Prilikom audijencije od 17. augusta Arnautović je predao caru memorandum. U memorandumu je iznesen stav Šerifa Arnautovića, tada najvažnijeg pretstavnika Muslimanske narodne organizacije [*sic*], po kome bi trebalo riješiti državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine njenim priključenjem Ugarskoj sa osiguranom autonomijom."⁶ Nije jasno zašto je Kapidžić spomenuo "priključenje Ugarskoj", jer se u Memorandumu, čiji je njemački prijevod autor naveo kao podlogu svoje tvrdnje,⁷ takva mogućnost nigdje ne spominje. No, Kapidžićev autoritet je uslovio uredno prenošenje njegovih navoda o Arnautoviću u kasnijim radovima, poput popularne *Povijesti Bosne* britanskog historičara

⁶ Hamdija Kapidžić, *Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme Prvog svjetskog rata*. Sarajevo: *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, Istorisko društvo Bosne i Hercegovine, 1958: god. IX, 26. [Bez oznaka podnožnih napomena]. U historijskoj literaturi za vrijeme socijalističke Jugoslavije, uslijed nedovoljnog istraživanja muslimanske komponente bosanskohercegovačke političke scene pod austrougarskom upravom, veoma često nije pravljena razlika između Muslimanske narodne organizacije (MNO) i Ujedinjene muslimanske organizacije (UMO) nastale fuzijom MNO i Muslimanske samostalne stranke (MSS) u augustu 1911. godine.

⁷ Riječ je o prijepodu unutar: Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), Sarajevo, Zajedničko ministarstvo finansija (dalje: ZMF), Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine – Privatna registratura (Pr), 444/1917. Abschrift des Memorandums, welches der Vakufdirektor Šerif ef. Arnautović am 17. August 1917 Seiner Majestät dem Kaiser und König Karl gelegentlich seiner Audienz überreicht hat.

i publiciste Noela Malcolma,⁸ odnosno utjecajne *Historije Bošnjaka* profesora Mustafe Imamovića.⁹ Usljed pomanjkanja sintetičkih prikaza prošlosti Bosne i Hercegovine Malcolmova knjiga je doživjela široku recepciju u akademskim i izvanakademskim krugovima, a prvo izdanje Imamovićeve knjige je izašlo u 10.000 primjereka, što je bilo dovoljno za nastanak široke predstave o Arnautovićevom prougarskom zahtjevu, a time i protujugoslavenskom stavu vodeće bošnjačke političke organizacije u Prvom svjetskom ratu.

Luka Đaković je u svojoj knjizi o jugoslavenskom pitanju iz 1980. godine donio, ne u cijelosti dosljedno, najveći dio Arnautovićevog Memoranduma,¹⁰ u vidu srpsko-hrvatskog prijevoda i parafraze njemačkog teksta pohranjenog u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Đaković, međutim, nije iskoristio dotični tekst kako bi korigirao prisutni stav o zahtjevu u prilog "priključenja Ugarskoj", premda ga je na to poticala jedna ranija rasprava. Deset godina prije Đakovićeve knjige, na stranicama *Forum*a, časopisa Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Muhamed Hadžijahić je argumentirano obeskrijepio tvrdnje Franje Tuđmana koji je u svojoj studiji "Hrvatska politika na prekretnici Prvoga svjetskoga rata" zabilježio da su se muslimanske pristaše Šerifa Arnautovića izjasnile protiv Majske deklaracije te za "izravno priključenje" Bosne Ugarskoj, a na temelju teze "da su Mađari, [bosanski] muslimani i Turci turanski suplemenici, što su je proširili Mađari da bi ojačali svoj utjecaj u Bosni i lakše spriječili da se ona pripoji Hrvatskoj ili samo Dalmaciji i Beču".¹¹ Podlogu za svoja gledišta Tuđman je našao u brošuri dugogodišnjeg urednika zagrebačkog *Obzora* Milivoja Dežmana pod nazivom *Južnoslavensko pitanje*, gdje su doista doneseni elementi Tuđmanovih tvrdnji,

⁸ Noel Malcolm, *Povijest Bosne. Kratki pregled*. Zagreb – Sarajevo: Erasmus Gilda, Zagreb, Novi liber, Zagreb, DANI, Sarajevo, 1995, 217.

⁹ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture, Izdavačko preduzeće "Preporod", 1997, 476. Stajalište identično onom u *Historiji Bošnjaka* Mustafa Imamović je donio, zajedno sa Iljasom Hadžibegovićem, i u preglednom članku «Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine». Pogledati: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Drugo izdanje. Sarajevo: Bosanski kulturni centar Sarajevo, 1998, 291. Ova knjiga se često koristi kao polazno štivo za upoznavanje sa historijom Bosne i Hercegovine te kao svojevrsni udžbenik na bosanskohercegovačkim visokoškolskim ustanovama.

¹⁰ Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914-1918*. Tuzla: Univerzal, 1980, 163–176.

¹¹ Franjo Tuđman, *Hrvatska politika na prekretnici Prvoga svjetskoga rata*. Zagreb: *Forum*, Časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1970: god. IX, knj. XIX, br. 6, 914.

ali bez potkrepe, te stilizirani na način koji je dijelom odudarao od Tuđmanove rekonstrukcije.¹² Hadžijahić, koji je očito imao u rukama i bosansku verziju Memoranduma Šerifa Arnautovića i druge značajne historijske izvore koji osvjetljavaju njegove nacionalno-političke koncepcije, reagirao je tvrdnjom da niko nikada među bosanskim Muslimanima – pa ni Šerif Arnautović – nije bio za “izravno priključenje” Bosne Ugarskoj, kao i da niko nikada među njima nije prihvaćao tezu da bi Mađari, Muslimani i Turci mogli biti “turanski saplemenici”. On je naglasio da se u Memorandumu ni jednom riječju ne pledira za nekakvo “izravno priključenje Bosne Ugarskoj”, a Mađari su u dijelu Memoranduma koji govori o srednjovjekovnoj bosanskoj historiji spomenuti na način koji najmanje može biti promađarski.¹³ Hadžijahić je priznao da je Arnautović zastupao koncepciju o autonomnoj Bosni i Hercegovini

¹² U Dežmanovoj brošuri je stajalo kako su izravno pripojenje Bosne Mađarskoj tražile «šovinističke mađarske stranke», a ne pristaše Šerifa Arnautovića, koje su, međutim, nastojale, «mimo i protiv naših interesa», stupiti u neki saobraćaj sa ovim strankama. (Ivanov [Milivoj Dežman], *Južnoslavensko pitanje*. Zagreb: Dionička tiskara, 1918, 59). Ti kontakti su, prema Dežmanu, imali podlogu u popularizaciji teze o zajedničkom turanskom porijeklu Mađara i Turaka: “Otkad su se Mađžari proglasili turanskim plemenom i suplemenicima Turaka, započeli su i pokusi zbliženja između naših Muslimana i Mađžara, koji svakom prigodom nastoje u Bosni steći što veći upliv već za to, jer se boje, da ne bi Austrija pridružila Bosnu Dalmaciji i Beču. Ovo mađžarsko snubljenje [poticanje] nalazi kod naših Muslimana dosta odziva, jer drže, da su Mađžari suplemenici Turaka, skloni onima, koji imaju istu vjeru kao i Turci. Zaboravljaju naši Muslimani, da su potomci *bogumila*, i da su baš Mađžari ognjem i mačem uništavali Bosnu, kad je bila u najljepšem cvatu. Muslimani naši zaboravljaju, da nisu oni došljaci turskog plemena, nego da su starosjedioci hrvatske rase, koji su se, da se obrane od Mađžara i križarskih vojna utekli pod okrilje padišaha. Zamjenjujući vjeru i narodnost, misle samo na svoja privilegija i spremni su pristati uz svakog, koji će im ta privilegija štiti. Za to južnoslavensko pitanje za Muslimane još ni ne postoji, jer oni se ne će odlučiti ni za koju stranu, videći svagdje opasnost za svoj položaj.” (Isto, 47). Na osnovu ovakvih zapažanja moglo bi se zaključiti da Dežman, koji je inače stalno pokazivao interes za bosanska pitanja, ili nije imao pri ruci Arnautovićev Memorandum caru Karlu od 17. augusta 1917. godine, ili se nije njim ozbiljnije pozabavio.

¹³ Riječ je dijelu Memoranduma u kojem Arnautović piše: “Okolo polovice 15. vijeka došla su teška vremena za našu zemlju. Radilo se je o njezinoj vjerskoj, političkoj i socijalnoj samostalnosti. Rimske pape nijesu trpjele, da se u Bosni širi patarenska crkva i da potiskiva katoličku, pa su vodili krstaške ratove proti toj zemlji. Mađarski kralj Sigismund podupirao je papu – imajući pri tome na umu i političke ciljeve, a istodobno se i Srbi umiješale u bosanske stvari, dok su se tada i Turci bili pojavili na balkanskom poluotoku. [...] Jedna zemlja nije bila složna ni unutra. Posljednji njen kralj Stjepan Tomašević priključio se papi i Mađarima, dok većina bosanskoga plemstva upozna u Turcima manju opasnost, koliko za svoju političku, toliko za vjersku i socijalnu samostalnost.”

u sklopu ugarske polovine Monarhije, što je posebno bilo vidljivo prilikom posjete grofa Tisze Sarajevu u septembru 1918. godine, ali je precizirao da se tu radilo samo o ideji bliže državno-pravne povezanosti Bosne s Ugarskom, "kao što je uostalom bilo političara i u Hrvatskoj, koji su trijalističkim i sličnim koncepcijama suprotstavljali stvarnost hrvatsko-ugarske zajednice".¹⁴ Kada je riječ o "turanskoj tezi", Hadžijahić je iznio gledište da se Arnautović u izjašnjavanju protiv trijalizma rukovodio bojaznima majorizacije, što je potkrijepio Arnautovićevim stavovima iznijetim u Memorandumu i u sarajevskom *Hrvatskom dnevniku* od 30. augusta 1917. godine.¹⁵

Hadžijahićeve "Glose", bez obzira na njihovu faktografsku osnovanost i preciznost, ipak nisu dovele do nedvosmislene korekcije gledišta o Arnautoviću među autorima historijskih radova. Pritom, u svom članku Hadžijahić se nije dotaknuo rada Hamdije Kapidžića, koji je u Bosni i Hercegovini slovio kao neupitni autoritet za bosanskohercegovačku historiju austrougarskog razdoblja. Ipak, dvadesetak godina kasnije, problem se činio riješenim. Na grešku u Kapidžićevom radu izravno je ukazao akademik Enver Redžić, u svom radu sa skupa o 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine.¹⁶ Međutim, Redžićev rad, objavljen u referentnoj publikaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, pritom u vremenu uoči agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, očito nije zadobio takvu recepciju da bi u širim krugovima obesnažio navod da je Arnautović u Memorandumu od 17. augusta 1917. ispred UMO tražio priključenje Bosne i Hercegovine Ugarskoj. Redžić je ispravno primijetio da je Arnautovićev zagovor rješenja državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine u smislu njenog pripajanja Ugarskoj uslijedio u 1918. godini, ali je, obzirom na nedostatak ozbiljnijeg istraživanja bošnjačkih/muslimanskih stranačko-

¹⁴ Muhamed Hadžijahić, Glose povodom nekih tvrdnji u studiji »Hrvatska politika na prekretnici Prvog svjetskoga rata. Zagreb: *Forum*, Časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1970: god. IX, knj. XIX, br. 10-11, 834.

¹⁵ „Miramur!“ Treći list g. Šerifa Arnautovića, *Hrvatski dnevnik*, XII; br. 194, Sarajevo, 30. VIII 1917, 1.

¹⁶ Enver Redžić, Politička kretanja među Muslimanima Bosne i Hercegovine za vrijeme Prvog svjetskog rata. U: *Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine*. (gl. ur. Milorad Ekmečić), Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1991, XCIX/29, 219–220. Par godina ranije, u jednoj drugoj publikaciji, Enver Redžić je donio korektnu kraću parafrazu Memoranduma od 17. augusta 1917. u smislu Arnautovićevog zalaganja da Bosna i Hercegovina dobije autonomiju u sklopu Austro-Ugarske monarhije, a ne Ugarske. Pogledati: Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina i stvaranje jugoslavenske države*. u: *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. (gl. ur. Vasa Čubrilović), Beograd: Savet akademija nauka i umjetnosti SFRJ, Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, Savez istoričara Jugoslavije, 1989, 85.

političkih prilika uoči i tokom Prvog svjetskog rata, kasnije iznio gledište da je “dominantni pravac muslimanske politike” zastupao “istorijski, geopolitički i nacionalno apsurdnu formulu” u smislu integracije Bosne i Hercegovine u sastav Mađarske.¹⁷ Redžić nije objasnio šta je to činilo dotični “pravac” dominantnim, da li tek činjenica da je Šerif Arnautović bio jedan od prvaka prije rata utjecajne UMO, ali je ponudio neobično obrazloženje pozadine Arnautovićeve inicijative: “Krug oko Šerifa Arnautovića tražio je za Bosnu i Hercegovinu poseban položaj pod zaštitom mađarske polovine habsburške države da bi imao hegemonističku poziciju i izbjegao odgovornost zbog podrške ratnoj politici austrougarske vlasti u njenom diskriminatornom odnosu prema srpskom narodu tokom rata.”¹⁸ O težnjama za hegemonijom ne može se ništa reći, jer ne postoje argumenti koji bi ih potvrdili. Što se tiče izbjegavanja «odgovornosti», tačno je da su pojedine istaknute političke i vjerske ličnosti davale podršku ratnoj politici Austro-Ugarske (ali ne i aktima represije nad bosanskim Srbima), kao što je i tačno da su među njima bile i osobe koje su, poput dr. Mehmeda Spahe i reis-ul-uleme Čauševića, oponirale Arnautoviću i podržale ideju južnoslavenskog državnog i narodnog ujedinjenja.

Analize novijeg datuma su iznova ukazale na strah od majorizacije u jugoslavenskoj državi kao jedan od glavnih motiva Arnautovićeovog Memoranduma od 17. augusta 1917. godine. Husnija Kamberović je, pritom, s pravom ukazao da je Šerif Arnautović pisao Memorandum kao direktor vakufa,¹⁹ premda je Arnautović, primijetimo, pretendirao na široko narodno predstavništvo muslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini. I Kamberović je jasno potcrtao da se Arnautović u Memorandumu založio za autonomiju Bosne i Hercegovine unutar Austro-Ugarske kao cjeline, a ne Ugarske, a kao obrazloženje je naveo da bi se u varijanti priključenja Ugarskoj “narušila dualistička struktura Monarhije čime bi se srušile osnove na kojima je Monarhija počivala”.²⁰ Malo je vjerovatno da je Arnautović, pišući Memorandum, vodio računa o postojećoj državnoj strukturi Monarhije, premda je činjenica da su oba njegova prijedloga – i autonomija unutar Austro-Ugarske i priključenje Ugarskoj sa osiguranom autonomijom – zapravo *bila* u funkciji očuvanja važećeg dualističkog poretka habsburške države. U svojim novim razmatranjima stavio sam pod upitnik tvrdnje o snažnoj i stabilnoj političko-stranačkoj organizaciji u pozadini Arnautovi-

¹⁷ Enver Redžić, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1993, LXXI/40, 57.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Husnija Kamberović, *Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine*. Sarajevo: *Historijska traganja*, Institut za istoriju, 2009, br. 3, 94.

²⁰ Isto.

ćevih prijedloga, ukazujući na važno objašnjenje samog Arnautovića – da je opcija priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj inicirana samo kao alternativa osnovnom, na programskim načelima predratne UMO zasnovanom stajalištu o potrebi osiguranja autonomije Bosne i Hercegovine u sklopu Austro-Ugarske monarhije, bez obzira na njenu unutrašnju strukturu – stajalištu od kojeg se nije odustalo navođenjem spomenute alternative.²¹

Razlog zbog kojeg je Memorandum Šerifa Arnautovića caru Karlu 1917. izazvao kontroverze u historijskoj literaturi ležao je u navedenoj grešci Hamdije Kapidžića, ali i u višegodišnjoj nedostupnosti, tačnije nekorištenju bosanske verzije Memoranduma, odnosno njegovog prijepisa kojeg je Arnautović dao štampati u vlastitoj nakladi, izvjesno vrijeme po njegovom uručenju vladaru u Beču. Primjerci ovog prijepisa se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, unutar neobično važne i za izučavanje novije bosanske historije dragocjene zbirke koja je ranije navođena kao "Zbirka letaka i proglaša", dok se danas koristi temeljem uvida u Katalog registri rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku. "U ovoj zbirci trenutno se nalazi 961 registrirana arhivska jedinica u kojoj se nalazi mnogo veći broj pojedinačnih dokumenata."²² Atif Purivatra i drugi autori su koristili ovu zbirku, ali im je prijepis Arnautovićevog Memoranduma, očito, ostao van dosega njihove pažnje i uvida. Pošto je Memorandum Šerifa Arnautovića važan izvor za izučavanje političke i društvene historije Bosne i Hercegovine u Prvom svjetskom ratu, u ovom radu donosimo u integralnom obliku njegov prijepis na srpsko-hrvatskom, odnosno bosanskom jeziku, kako bi se, pored ostalog, uklonile dileme i nagađanja o njegovom sadržaju i rasvijetlila politička pozicija njegovog autora u periodu rata kada je Memorandum nastao.

Biografija Šerifa Arnautovića

Život Šerifa Arnautovića, bez obzira što je riječ o jednoj od najistaknutijih ličnosti bošnjačke politike u prvoj polovini XX stoljeća, ostao je do današnjeg vremena nedovoljno rasvijetljen i zagonetan. Prema jednoj neautoriziranoj biografiji, Šerif Arnautović je rođen 14. septembra 1875. godine u Mostaru.²³ Po završetku

²¹ Adnan Jahić, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*. Zagreb – Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2014, 85–108.

²² Fond arhiva osmanske građe. <http://ghb.ba/fond-osmanske-gradje>. (14. 4. 2015).

²³ Historijski arhiv Sarajevo (dalje: HAS), Sarajevo, Zbirka: Šerif Arnautović (dalje: ŠA), kutija 1, O-ŠA-1.

srednje škole zaposlio se kao činovnik u mostarskoj gradskoj vladi, ali su mu činovničke ambicije prekinute kada je austrougarska vlast u maju 1898. godine odbila potvrditi njegovo unapređenje,²⁴ nakon čega se mladi Arnautović u cijelosti posvetio društveno-političkom radu, sudjelujući u pokretu za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju te u njegovom stranačkom izdanku Muslimanskoj narodnoj organizaciji (MNO). Teško je prodrijeti u motive koji su ga pokretali u njegovom djelovanju i oblikovali njegova kulturna i politička stremljenja, njegove nacionalne koncepcije i poglede na državotvorna kretanja, od njegovog angažmana na mjestu sekretara mostarske kiraethane potkraj XIX stoljeća do funkcije senatora Kraljevine Jugoslavije za vrijeme šestojanuarske diktature. Antun Gustav Matoš je pisao u novinama Starčevićeve Hrvatske stranke prava 1908. godine da je Šerif Arnautović “vođa filo-srbskog pokreta među muslimanima”, mada još prije osam godina bijaše starčevićanac.²⁵ U jednom govoru početkom aprila 1899. Arnautović je hvalio dr. Antu Starčevića kao neumrlog hrvatskog muža koji je branio islam i muslimane od neistinitih optužbi za nasilje, zbog čega mu muslimani Bosne i Hercegovine duguju neizmjernu blagodarnost. Dodao je, međutim, da se neće upuštati u raspravu jesu li “Islami [muslimani] Herceg-Bosne Hrvati ili ne”, ostavljajući budućnosti da o tome uskoro odluči.²⁶ Američki historičar Robert J. Donia je pisao da je Šerif Arnautović isprva “izražavao” hrvatske nacionalne ideale, da bi poslije postao “gromoglasan zagovornik” srpske nacionalnosti kod bosanskih Muslimana.²⁷ Ipak, ako je suditi prema Arnautovićevim riječima i postupcima, nije izgledno da je njegov “nacionalizam” značio išta drugo do li ogoljeni stranačko-politički pragmatizam bez emocija i naklonosti prema partnerima u zajedničkim političkim težnjama, a Arnautović je među političkim vođama bio najizravniji u isticanju narodne posebnosti bosanskih muslimana u odnosu na Srbe i Hrvate. Njegov savremenik Adem-aga Mešić, Arnautovićev stranački kolega, nije imao dileme da Arnautović nikada nije bio “nacionalno osvjedočeni Hrvat”, niti se “izjavio” da je Srbin, nego je više bio “Turčin”.²⁸ Smisao riječi “Turčin” čini se jasnijom u kontekstu Mešićeve tvrdnje da su zemaljski poglavar Oscar Potiorek, Šerif Arnautović i dr. Nikola Mandić 1913. godine, za vrijeme Balkanskih ratova, osnovali šuckore, koje je poslije vlast iskoristila kada je izbio Prvi svjetski rat 1914.

²⁴ Robert J. Donia, *Islam pod Dvoglavim orlom: Muslimani Bosne i Hercegovine 1878.–1914*. Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO, Institut za istoriju BiH, Sarajevo, 2000, 124.

²⁵ A. G. Matoš, Iz Sarajeva, *Hrvatsko pravo*, br. 3892, Zagreb, 7. XI 1908, [3].

²⁶ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987, 305.

²⁷ R. J. Donia, *Islam pod Dvoglavim orlom*, 124.

²⁸ Muzej Tešnja (dalje: MT), Tešanj, [*Memoari Adem-age Mešića*], II, 366.

godine. Šuckori su, piše Mešić, pravili ili red ili nered, bilo je mnogo ispravnih šuckora a bilo je i zulumčara, kao i svugdje. Najviše je bilo šuckora među onima koji se nisu osjećali Hrvatima nego su se osjećali Turcima ili Bošnjacima.²⁹ Muhamed Hadžijahić, koji je bio dobro upućen u nacionalno-politička usmjerenja bosanskomuslimanskih elita, nije vidio Arnautovića ni kao Srbina ni kao Hrvata – svojim komentarama o posebnosti muslimana Arnautović mu se doimao kao prototip svjesnog Muslimana koji je živio u vremenu u kojem još nisu bili sazreli uslovi za priznanje etničkog subjektiviteta muslimanskog naroda.³⁰ Arnautović se držao gledišta da Bošnjaci moraju imati saveznika u borbi za svoje prioritete ciljeve, ali to savezništvo nije dovodio u vezu sa prihvatanjem nacionalnih koncepcija potencijalnih saveznika.

Po uključanju u pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju mladi Arnautović nije štedio napora u pokušajima homogenizacije mjesnih muslimanskih pravaka te povezivanja muslimana i pravoslavnih na platformi borbe protiv austrougarskog režima u Bosni i Hercegovini. Teretio je Kállayev režim da je pod njegovom upravom, umjesto reda i progresa, uznapredovalo “uhodarstvo i redarstvo” i da se vladajući sistem u Bosni i Hercegovini drži samo pomoću “tamnica, mučila, okova, žandarskih bajoneta i kundaka”.³¹ Pisao je da se u Bosni i Hercegovini vodi katolička i čisto austrijska politika, na štetu pravoslavnih, a naročito “muslomana”, koje bi Kállayevi prvi saradnici željeli istrijebiti iz okupirane pokrajine. U te svrhe vlast plaća i podupire muslimanske vjerske starješine i brojne hodže koji su potpuno nezainteresirani za visoke ciljeve narodne prosvjete i kulturnog uzdizanja, dok sarajevski nadbiskup i katolički krugovi nesmetano nasreću na islamsku omladinu slabašnog vjerskog uzgoja. Oštri protuvladini istupi su imali svoju cijenu, pa je Arnautović nekoliko puta bio zatvaran i interniran,³² ali ga ni privremeno razbijanje autonomnog pokreta sa muftijom Džabićem na čelu ni represivne mjere režima prema njemu kao jednom od najagilnijih ljudi pokreta nisu obeshrabrili i demotivirali u nastavku borbe koja je vodila formiranju MNO 1906. godine i saglasnosti Dvojne monarhije da se muslimanima Bosne i Hercegovine da vjerska i vakufsko-mearifska autonomija dvije i pol godine kasnije. U svim tim kretanjima Arnautović je davao glavni ton

²⁹ *Isto*, 367.

³⁰ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Drugo izdanje. Zagreb: Islamska zajednica Zagreb, 1990, 249-250.

³¹ EHLI-ISLAM [Šerif Arnautović], *Bezakonja okupacione uprave u Bosni i Hercegovini*. Beograd: Čigolja štampa, 2001, 63. Prvo izdanje ove brošure štampala je Srpska štamparija Dra Sv. Miletića, u Novom Sadu 1901. godine. Svetozar Miletić je bio vlasnik i urednik *Zastave*, novine u kojoj je Arnautović objavio više proturežimskih napisa zbog kojih će biti hapšen i zatvaran od strane austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini.

³² Pogledati: HAS, ŠA, kutija 1, O-ŠA-1; T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 422.

pravicima politike u osjetljivim razdobljima transformacije od lokalne akcije mostarskih prvaka sa vjersko-prosvjetnim predznakom do narodnog pokreta najšireg društveno-političkog značaja.

Od sredine 1909. godine težišna stremjenja MNO i Šerifa Arnautovića, u izmijenjenom nacionalno-političkom kontekstu nakon aneksije Bosne i Hercegovine, počela su se preusmjeravati od zajedničke borbe muslimana i pravoslavnih protiv austrougarskog režima prema zaštiti i očuvanju zemljišnih posjeda bosanskih aga i begova. Nakon audijencije srpske poklonstvene deputacije na čelu sa Gligorijem M. Jeftanovićem kod ministra Istvána Buriána u Beču 3. maja 1909. godine, koja je stavila tačku na srpsko opoziciono djelovanje i najavila nove prioritete srpske politike u Bosni i Hercegovini, Arnautović je obavijestio javnost da ne može više saradivati sa prvacima bosanskih Srba, ali to još uvijek nije značilo radikalni zaokret u političkim stavovima MNO koja je sve do 10. februara 1910. godine formalno bila na pozicijama kritike režima i nepriznavanja aneksije. Kada je vodstvo MNO počelo izražavati spremnost da saraduje sa vlastima, Arnautović je bio izložen kritici da je u pozadini njegovog provladinog angažmana stajala profilerska psihologija čovjeka koji je napustio mladalačke ideale i posvetio se ličnom usponu i zaradi, u prilog čega je navodeno njegovo uspinjanje na stolicu vakufsko-mearifskog direktora 27. novembra 1909. godine,³³ kao i njegovo uporno odbijanje bilo kakve saradnje sa Srbima i njihovim muslimanskim pristašama oko Đikićeve *Samouprave*. Arnautović je, međutim, upozoravao da je MNO posljednja od stranaka priznala aneksiju, da se on zajedno sa Šefkijom Gluhićem protivio upućivanju izaslanstva Egzekutivnog odbora MNO baronu Pitneru od 10. februara 1910. i da Muslimani podupiru austrougarsku vlast samo da bi suzbili pokušaje Srba da prisile vladu da s njima saraduje, "pa da joj Vi [Srbi] komandujete kako će s nama postupiti".³⁴ MNO je tvrdila da je ove strahove donio novi pravac srpske politike, koja je saborsko djelovanje željela iskoristiti za rješavanje agrarnog pitanja u korist kmetova, a na štetu aga i begova. Kada je Sabor počeo sa radom, pisao je *Musavat*, muslimanski narodni zastupnici su se nadali da će nastaviti saradivati sa svojim starim saveznicima, pravoslavnim Srbima, ali se ta nada pokazala neosnovanom: "Na žalost mi smo se prevarili. Odmah prvih dana, mi smo opazili, da naši saveznici Srbi pravoslavni rade o tome, kako bi nas li-

³³ Pogledati: *Dvije riječi „Musavatu“*. Preštampano iz „Muslimanske sloge“ br. 5. i 6. iz god. 1911. Sarajevo: Islamska dionička tiskara (štamparija), 1911, 9-15.

³⁴ Govor virilnog saborskog člana ŠERIF EF. ARNAUTOVIĆA, držan u saborskoj sjednici dne 27. februara 1911. prilikom generalne rasprave zemaljskog proračuna za godinu 1911. Prilog *Musavatu* br. 14 od 2. marta 1911. godine.

šili jedinog našeg dobra – naših posjeda i zemalja.”³⁵ Ishod novog političkog kursa MNO bilo je paktiranje sa Hrvatima, ujedinjenje sa Muslimanskom samostalnom strankom (MSS) i opiranje svim pokušajima rješavanja agrarnog pitanja na štetu zemljoposjednika, čemu je rječiti, temperamentni i teatralni Arnautović davao poseban obol. Do kraja saborskog rada, bez obzira na rastuće spone između različitih saborskih političkih subjekata, agrarno pitanje je ostalo kamen spoticanja između pravoslavnih i muslimana, kako je i sam Arnautović priznao u jednoj rekapitulaciji rada Sabora. Izjavio je da je Sabor složan u svim pitanjima osim u agrarnom. Ministar Biliński je u potaji sa Srbima načinio novu agrarnu osnovu koja je uperena protiv age, a u kmetovu korist, “pa se agama jednostavno uzima što je njihovo”.³⁶ Ministarstvo planira da vlada preuzme polovinu kamata od kmeta, protiv čega muslimani nemaju ništa, ali traže i za sebe kompenzacije. Nema rješenja ako neće biti u korist i kmeta i posjednika.

U rasponu od bezmalo jednog desetljeća, od sredine 1909. do kraja Habsburške monarhije, bosanskohercegovačke zemaljske vlasti su isticala Arnautovićevu lojalnost i privrženost interesima Monarhije, ali nisu potisnule u zaborav njegov protuokupacioni rad za vrijeme borbe za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. U Prvom svjetskom ratu, nakon istaknute uloge u motiviranju bošnjačkih masa za nesebičnu žrtvu u korist Dvojne monarhije i Osmanskog carstva, Arnautović nije vodio politiku po mjeri zemaljske uprave, čiji ga je poglavar Stjepan Sarkotić smatrao nepouzdanim i neprikladnim za društveno-politički angažman u uslovima rata, mada mu službeno nije mogao naći zamjerke u pogledu njegovog patriotizma i odanosti Monarhiji. U februaru 1917. godine, povodom upućivanja bosanskohercegovačke deputacije vladaru i zajedničkom ministru finansija u Beč i Laxenburg krajem marta dotične godine, Sarkotić je Buriánu dostavio sljedeću karakterizaciju Arnautovića: “Arnautović [je] od 1909. vakufski direktor. Od toga vremena je njegovo ponašanje, generalno gledajući, besprijekorno. Godine 1913. odlikovan je viteškim križom Franje Josipa sa zvijezdom. Iako je prije 1909. godine zbog svoga ponašanja poiman kao ozloglašeni demagog, te iako [Zemaljska] vlada i sada gaji izrazitu rezerviranost prema njemu zbog njegove nepostojanosti, [vlada] ipak smatra da bi, uzimajući u obzir muslimane, koji su većinom njegove pristalice, Arnautović trebao zadržati položaj vakufskog direktora i da bi ga trebalo zadržati kao dio poslanstva.”³⁷ Arnautović je pripadao malobrojnoj skupini političkih prvaka koji su i u posljednjem

³⁵ Iz sabora., *Musavat*, VI; br. 6, Sarajevo, 1. II 1911, 1.

³⁶ *Vakat*, I; br. 115, Sarajevo, 22. V 1914, 1.

³⁷ ABH, ZMF, Odjeljenje za poslove Bosne i Hercegovine – Prezidijalni spisi, 207/1917. O deputaciji pogledati: ABH, ZMF, Pr, 185/1917; ABH, ZMF, Pr, 246/1917.

mjesecu Velikog rata bili na poziciji očuvanja Habsburške monarhije i neprihvatanja ideje jugoslavenske države, a svojom samoinicijativnom akcijom u Beču i Budimpešti koja je potcrtavala posebnost političko-nacionalnog interesa bosanskomuslimanskog elementa u odnosu na Hrvate i Srbe dobio je protivnike kako među pobornicima južnoslavenskog ujedinjenja, tako i među hrvatskim klerikalnim krugovima koji su očekivali podršku muslimana stvaranju hrvatske države, kao i muslimanskim vjerskim autoritetima koji su smatrali da bi se vakufski direktor morao više baviti stanjem vakufskih finansija i materijalnim položajem imama i mualima a manje visokim političkim pitanjima bez oslonca u narodnoj volji.

Šerif Arnautović je bio u napetim odnosima sa bosanskohercegovačkom ilmijom koja ga je teretila da stavlja u prvi plan svjetovnu naobrazbu nauštrb muslimanskog vjerskog odgoja i da nema senzibiliteta prema tradiciji i duhovnosti bosanskih muslimana. Muhamed Hadžijahić je pisao da je Arnautović bio "religiozno indiferentan", iako je bio direktor vakufa. "Bio je inače član budimpeštanske masonske lože."³⁸ Kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu Derviš M. Korkut, u jednoj izjavi za vrijeme Drugog svjetskog rata, izrazito negativno je ocijenio ulogu Šerifa Arnautovića na polju vakufa i vjerske prosvjete, dok je bio direktor od 1909. do 1919. godine te iznova od 1931. do 1933. godine. "Taj je direktor bio slobodni zidar i sistemski je podkapao vjerski život kod muslimana zloupotrebljavajući pri tom vlast koju je imao i koju je sebi još i nezakonito prigrabio. To je dovelo do toga, da je vjerska strana autonomnog života muslimana svjestno zanemarena a vjerski službenici bili izloženi čieifu jednog čovjeka, koji je po svom vjerskom uvjerenju bio daleko od vjerskog osjećaja." U junu 1918. godine Osnivački odbor za organizaciju mualima u Bosni i Hercegovini pisao je zemaljskim vlastima da vakufski direktor izdvaja sredstva za sirotište, konvikte i bogate funkcionere vakufske uprave dok mualimska sirotinja obolijeva i umire od gladi.³⁹ Upravitelj Okružne medrese u Sarajevu i bivši urednik ilmijanskog glasila *Jeni misbah* Sakib ef. Korkut teretio je Arnautovića da pripada struji ultraliberala te da hodže smatra skupinom koja se kupuje.⁴⁰ U navedenoj izjavi Derviš M. Korkut je iznio gledište da se pri upravi vakufskim fondovima, u čemu je glavna uloga pripadala "svjetovnjacima", radilo bez ikakve opreznosti, a često puta i tako "da se ne može pretpostaviti bona fides". Za primjer je naveo slučaj kada je vakufski direktor Šerif Arnautović 1915. godine na svoju ruku uložio

³⁸ M. Hadžijahić, *Glose*, 837.

³⁹ Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj – Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010, 36-37.

⁴⁰ A. Jahić, *Vrijeme izazova*, 93.

1.200.000 zlatnih kruna u austrijski ratni zajam.⁴¹ Ipak, Korkut je pogrešno naveo da je Arnautović bio uklonjen sa položaja vakufskog direktora 1918. godine. Odmah po odlasku austrougarske vlasti u novembru 1918. godine Arnautović je podnio ostavku na mjesto direktora vakufa, ali mu je voljom velike većine članova Vakufsko-mearifskog sabora produžen mandat prvog čovjeka vakufske direkcije, do njegovog konačnog povlačenja 31. decembra 1919. koje je uslijedilo po okončanju vakufskih izbora koje su dobili Arnautovićevi politički protivnici okupljeni u Jugoslavenskoj muslimanskoj organizaciji (JMO).

Teško je reći kakav je bio Arnautovićev odnos prema islamskoj religiji, ali je sigurno da je on bio skloniji svjetovnoj prosvjeti i socijalnim inicijativama nego ulaganju u postojeći sistem vjerske naobrazbe Bošnjaka. Bio je veoma kritičan prema načinu kako su se Bošnjaci odnosili prema školama koje je donijela Austro-Ugarska. "Austrija dođe i mjesto da prihvatimo za rad, za školu, za nauku", izjavio je u jednom govoru od 5. novembra 1931. godine, "mi bez toga svega čekasmo 20 godina kad će davno odnijeti Austriju. I naša braća Srbi pravoslavne vjere čekali su kao i mi, kad će Austrija otrprnuti iz naše Bosne, ali su radili, učili, išli u školu. 30 godina mi nismo htjeli slati našu djecu u školu, da nam se ne povlaše. A danas nema nijednog jedinog, ni najkonzervativnijeg muslimana, koji ne obija pragove države, općina, Gajreta, Uzdanice, moleći kakovu štipendiju. Ali na žalost, malo ima uspjeha, jer moljene instancije nemaju ni iz daleka sretstava koliko bi trebalo. Ja se bojim da nam to ne bude prekasno, jer prije 15 godina bilo je iz jednoga malog seoceta, Doca kod Travnika, više akademičara braće katolika nego muslimana iz cijele Bosne i Hercegovine. Iako smo mi imali stotinu puta bolje sve uslove za učenje, jer smo u najvećoj većini gradski stalež, škole su nam pred nosom, a imovno smo stajali sto puta bolje; mogli smo izdržavati školovanje naše djece."⁴² Arnautović je imao mnoge kritičare, ali mu se nisu mogle osporiti zasluge za otvaranje Vakufskog sirotišta koje je zbrinulo brojnu sarajevsku siročad u godinama pred Prvi svjetski rat. Početkom 1933. godine apelirao je na bosanskohercegovačke muslimane da pomognu otvaranje ženskog sirotišta, dovodeći u vezu muslimansku pobožnost tokom mjeseca ramazana sa darežljivošću i potrebom da se pomogne onima koji se nalaze u bijedi i nevolji.⁴³ Sudeći po njegovom pristupu vjerskoj i vakufsko-mearifskoj proble-

⁴¹ GHB, ZRDA, A-321/B. Izjava M. Derviš ef. Korkuta na 8. sjednici uže ankete [za izradu Ustava Islamske vjerske zajednice Nezavisne Države Hrvatske] u Zagrebu (2. VI. 1943.).

⁴² Citirano prema: Ante Malbaša, *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska u svjetlu političkog dnevnika J. M. Baernreithera*. Sarajevo: Bosanska pošta, 1933, 60-61.

⁴³ "Poslijeratne prilike naprtille su Islamskoj zajednici mnogo ženske nejačadi za koju nema nikoga da se pobrine. Hoćemo li takvu djecu pustiti da ih sramno proguta ulica i da ih izgubi

matici Arnautović je bio prototip sekularnog Muslimana druge polovine XX stoljeća koji je lučio vjeru kao lično uvjerenje od širih društvenih potreba materijalnog razvoja i kulturnog napretka.

Po napuštanju funkcije vakufskog direktora 1919. godine Arnautović se vratio na stari politički kolosijek saradnje muslimana i pravoslavnih, nastojeći zagrijati muslimanske birače za srpsku radikalnu opciju, ali je nakon suočenja sa obimom njihove privrženosti politici JMO napustio politički rad i povukao se iz javnog života. Kao i mnogi prorežimski političari kojim je JMO u vidovdanskom razdoblju onemogućavala ozbiljniji stranačko-politički proboj, Arnautović se reaktivirao na političko-društvenoj sceni Bosne i Hercegovine za vrijeme šestojanuarske diktature, temeljem procjena režima da bi "istaknuti nacionalni radnici" mogli pomoći u preorijentaciji muslimanskih masa od nepouzdanog dr. Mehmeda Spahe ka prihvatanju novog poretka i njegovih političko-nacionalnih zamisli. Da bi "preporodio" Jugoslaviju, pisao je Svetozar Pribičević, diktatorski režim kralja Aleksandra je "iz muzeja" izvukao Šerifa Arnautovića, onog istog koji je samo mjesec dana prije potpune propasti Austro-Ugarske tražio da se Bosna i Hercegovina ujedini sa Ugarskom kao njen sastavni dio.⁴⁴ Arnautović je prihvatio šestojanuarsku ideju jugoslavenskog nacionalizma, kao konačni izraz njegovih političko-nacionalnih stremljenja, ali je ona veoma brzo izgubila oslonac u državnom životu Jugoslavije, nakon održanih izbora 5. maja 1935. godine, iste godine kada je i umro Šerif Arnautović ■

naša Islamska zajednica? To nesmiemo dozvoliti, jer tu mora da pritekne u pomoć naša islamska svijest i hamijet. Eto zato smo prisiljeni, da Vam se obratimo sa apelom na Vaš islamski osjećaj, da prilikom Ramazana i Bajrama u svrhu podizanja Islamskog vjerskog sirotišta pokupite što dobrovoljnih priloga, na čemu ćemo Vam biti neobično zahvalni." (GHB, Arhiv Islamske zajednice, Fond: Vakufska direkcija, 2044. Vakufski direktor Šerif Arnautović. Dragi brate!).

⁴⁴ Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990, 99.

Memorandum

Vaše Veličanstvo, Premilostivi care i kralju!

Najužasniji od sviju ratova, na čijem pragu četvrte godine dana stojimo, povukao je na površinu sa čitavom svojom snagom mnoge probleme u čitavom svijetu pa i u našoj monarhiji. Od temeljitog riješenja ovih problema ovisi budućnost naroda i država – drugih zemalja isto tako, kao što i naše monarhije.

Iz mnogih unutrašnjih i spoljašnjih kret[a]nja državnih vidi se, da su ove činjenice takovima upoznate i da će se o njima htjeti i morati voditi računa.

Izgleda, da će mnogo koješta biti drugačije, nego što je do sada bilo. U nadi, da će ove promjene postaviti našu monarhiju na snažnije i zdravije temelje i našem ljubljenom vladalačkom domu pomoći do nove slave unutra i napolje, pozdravljaju bosansko-hercegovački muslimani u svojoj tradicionalnoj odanosti i vjernosti prema državi i vladocu sve, što može, da vodi ovim uzvišenim svrhama.

Ja sam u ugodnom položaju, da ne moram naročito dokazivati ovu privrženost i vjernost bosansko-hercegovačkih muslimana pred previšnjim prijestoljem, jer su i onako u ovim trogodišnjim ratovima za vladara i domovinu toliko puta krvlju napisane, a junaštvom podcrtane. Ova djela naših ratnih junaka dobila su podpuno priznanje svijju predpostavljenih do najvišeg ratnog gospodara – Vašeg Veličanstva – čime se mi svi skupa jako ponosimo. Da se održe ove naše krijeposti vladocu, državi i nama samima, slobodan sam pred previšnje prijestolje podnijeti najponizniju molbu bosansko – hercegovačkih muslimana, da se prilikom preuređenja monarhije uzmu u obzir želje ovoga naroda i da mu se osigura razvitak i opstanak u okviru monarhije.

Davnašnja je općenita naša želja, da podnesemo pred uzvišeno prijestolje naše molbe i pritužbe. Ali mi smo htjeli najprije, da ispunimo svoju visoku patriotsku dužnost prama široj domovini, prema monarhiji, da izvojujemo rat do konca, pa da onda upozorimo sve mjero-davne faktore – u prvome redu svoga uzvišenoga vladara – na položaj naše uže domovine Bosne i Hercegovine.

Ali politički događaji, koji su se u posljednje vrijeme odigrali, zatim potaknuto južnoslavensko pitanje i napokon općenita želja, da se

opet povrati ustav, a naročito milost Vašeg Veličanstva, da u ovim ozbiljnim časovima saslušaj i mišljenje muslimanskog elementa Bosne i Hercegovine, ponukao nas je već sada, da zauzmemo položaj prema ovome važnome pitanju, a isto tako da protumačimo i druge naše želje pred previšnjim prijestoljem.

Zahtjev, koji su postavili u posljednje vrijeme vođe hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga naroda u raznim prilikama, a naročito u austrijskom parlamentu, kod austrijske vlade i u hrvatskom saboru, da se ujedine sve ove zemlje u monarhiji, u kojima stanuju ova plemena, ima izvanrednu važnost, kako za našu domovinu, tako isto i za čitavu monarhiju. Prema njihovoj teoriji pripada naša domovina Bosna i Hercegovina isto tako ovim zemljama i morala bi se priključiti toj novoj jugo-slovenskoj državi. Ovaj je zahtjev našao doduše odziva i kod jednoga dijela bosansko-hercegovačkog naroda drugih vjera, dok je drugi, veoma veći dio svjesno ili nesvjesno protivan toj ideji. Isto tako jedan dio slovenskog naroda neće ništa da zna o tome ujedinjenju.

Što se tiče nas bosansko-hercegovačkih muslimana, to se mi najodlučnije ograđujemo proti ovome južno-slovenskom zahtjevu za ujedinjenjem u koliko se tiče Bosne i Hercegovine i to iz historijskih, kulturnih i socijalnih razloga.

Historijski je bila Bosna do godine 1463 samostalna država, kojom su vladali s početka banovi, a onda kraljevi. Njezino se je područje mijenjalo – prema tome, da li se je povećala na račun susjedne Srbije ili Hrvatske – ili su se ove potonje dvije države mogle na račun Bosne, da povećaju. Njezin se je narod zvao »Dabro Bošnjani«*[sic]* i imao je svoju posebnu crkvu, koja se je zvala „bosanskom crkvom“. Imala je svoje vlastito socijalno uređenje, svoju »vlastelu i vlasteliće« i svoj sasvim liberalni feudalni sistem. Radna klasa bili su slobodni ljudi, imali su vlastite suce i mogli su napustiti zemlju, kada su htjeli. Nisu to bili robovi, kao što je to bilo u ostaloj Evropi, pa i u susjednoj Srbiji (Mjeropi).

Iz toga se vidi, da je Bosna i Hercegovina bila od obiju drugih susjednih država slovenskog juga, od Srbije i od Hrvatske neovisna u svakom pogledu i da je tu neovisnost uvijek branila mačem u ruci – kao što to i naš grb pokazuje.

Oko polovice 15. vijeka došla su teška vremena za našu zemlju. Radilo se je o njezinoj vjerskoj, političkoj i socijalnoj samostalnosti. Rimske pape nijesu trpjele, da se u Bosni širi patarenska crkva i da po-

tiskiva katoličku, pa su vodili krstaške ratove proti toj zemlji. Mađarski kralj Sigismund podupirao je papu – imajući pri tome na umu i političke ciljeve, a istodobno se i Srbi umiješale u bosanske stvari, dok su se tada i Turci bili pojavili na balkanskom poluotoku.

Jadna zemlja nije bila složna ni unutra. Posljednji njen kralj Stjepan Tomašević priključio se papi i Mađarima, dok većina bosanskoga plemstva upozna u Turcima manju opasnost, koliko za svoju političku, toliko za vjersku i socijalnu samostalnost.

Vjerni svojim načelima o vjerskoj i o narodnoj toleranciji, koja ima svoj korijen u Islamu, istupili su Turci kao osvajači vrlo blago prema svima podčinjenim narodima.

I u Bosni je bilo isto tako. Veliki Sultan Fatih Mehmed uzeo je katoličku crkvu u zaštitu, dao joj je „slobodno pismo“ (Ahdiname) i ogrnuo je gvardijana fojničkog manastira »binjišem« – počasnim odijelom, koje se je davalo samo najvišim dostojanstvenicima. Ovi se predmeti čuvaju i danas u dotičnom manastiru za uspomenu.

Te velike krijeposti ondašnjih Turaka dale su povoda bosanskim patarenima, da su malo po malo zamijenili dragovoljno svoju vjeru s Islamom, a Turke kao gospodare primili – naravski pod garancijom, da njihov politički upliv ostane jak, a narodni i socijalni gotovo nedotaknut.

Iza godine 1463. bila je Bosna doduše jedan dio Turske carevine, ali je njezin autonomni, samostalni karakter ostao gotovo nedotaknut. Ona je sačinjavala posebni »vilajet«, a zakonodavstvo se je moralo uvijek prilagoditi bosansko-hercegovačkim prilikama, šta više, nekoliko je zakona bilo izdan samo za ove zemlje, kao što n. pr. »Bosna Kanunnamesi«, »Safer-Nizamnamesi« i t. d.

Mnogi običaji ostali su do danas kroz stoljeća nedotaknuti. Narodni život nije bio prekinut, a narodni jezik naše domovine i nadalje se je tako njegovao i držao, da je u novu srpsko-hrvatsku književnost uveden kao najčišći jezik čitavog slovenskog juga. Doduše naučiše i mnogi Bosanci i turski jezik, ali je opet i nekoliko sultana govorilo jezikom Bošnjaka, kao što veliki osvajač Sultan Fatih Mehmed i mohački pobjeditelj i opsjedatelj Beča, Sultan Sulejman Veliki. Za njihove vlade što više diže se ovaj jezik do turskog dvorskog jezika.

Osobito se sačuvala socijalna uređenja zemlje. Oba plemstva ostaše, mjesto vlastele i vlastelića postadoše »bezi i age«, dočim kmeti uđuše u tursko zakonodavstvo kao »mustedjirin«, t. j. zakupnici.